

Подобрения от сънаследник (чл. 12 ал. 2 от ЗН)

Иво Дачев

Разпоредбата на чл. 12 ал. 2 от ЗН е израз на общия принцип на обективното гражданско право за недопустимост на неоснователното обогатяване и цели премахване на последиците му. Правно-техническият способ за постигане на тази цел е създадената от законодателя привилегия на наследника, чиито патримониум е намален в следствие на това, че е спомогнал приживе на наследодателя си за увеличаване на имуществото на последния, да се пресметне това увеличение в негова полза, в случай че за това той не е бил възнаграден по друг начин³⁰¹. В този смисъл правото на сънаследника по чл. 12 ал. 2 от ЗН е такова на общо основание и съставлява конкретно негово проявление в материята на наследяването.³⁰²

Разпоредбата на чл. 12 ал. 2 от ЗН не е нова за нашето действащо право, тя има своя произход в чл. 242 от отменения Закон за наследството,³⁰³ но становището, че представлява анахронизъм не може да бъде споделено. Именно защото той е проявление на общия принцип за недопустимост на неоснователното обогатяване и цели премахването му, който принцип е широко залегнал в цялото ни материално право, този законов текст (предвиждащ правото на наследника да иска увеличението на имуществото на наследодателя му в резултат на неговия материален принос, да бъде пресметнато в негова полза, щом не е бил възнаграден по друг начин - парично, чрез дарение или завет) продължава да има своята актуалност. Този извод се налага и от прегледа на практиката на съдилищата, които сравнително често се срещат с претенцията по чл. 12 ал. 2 от ЗН. Именно това налага въпросът да бъде разгледан по-обстойно.

Фактическият състав, от който възниква правото по чл. 12 ал. 2 от ЗН на сънаследника, разкрива прилики с общия състав на правото за подобрения: когато се касае до извършени действия и/или вложени пари, труд, материали, в резултат на които едно чуждо имущество, това на наследодателя, е било обективно увеличено, докато същевременно с тях имуществото на наследника, е намалено, е налице пълно припокриване с фактическия състав, пораждащ вземането на подобрителя за полезни разноси. И в двата случая за настъпилото разместване на имуществени блага липсва правно основание.³⁰⁴ Резултатът се свежда до наличен прираст в имуществото на наследодателя, то е станало по-ценно, неговата стойност се е увеличила в резултат на подобренията. Типичен пример за това е дострояването на къщата на наследодателя и извършването на подобрения в нея. Всички нововъведения, направени от наследника, с които стойността на имота се е увеличила, следва да бъдат пресметнати в негова полза при делбата, ако това не е сторил самият наследодател, на основание чл. 12 ал. 2 ЗН.

³⁰¹ Неточно у Цончев, Кр., Приносът по чл. 12 от Закона за наследството, С, 2001, с.9, като цел на института се сочи самото създаване на привилегия за някои от наследниците. Създадената „привилегия“ е само средство за постигане на целта, която е недопустимостта на неоснователното обогатяване. По-прецизно и по-близо до смисъла, посочен по-горе, вж. същия автор, пак там, с. 53.

³⁰² Становище, трайно застъпвано както в доктрината - Тасев, Хр., Наследствено право, с. 47, Василев, Л., Въпроси на необходимите разноси и подобрения при владение върху чужди имоти в практиката на ВС, Правна мисъл, 1958, кн.5, с. 87; Меворах, Н., Ненова, Л. Имуществени отношения между съпрузи, Годишник на юридическия факултет, 1959, с.118, Велинов, Ив., Правна мисъл, 1966, кн.4, така и в съдебната практика - реш. № 605 от 16.03.1968, по гр.д. № 2435/1967 г. на ВС, 1 г.о., реш. № 2639 от 27.10.1972 г. по гр.д. № 1752/1972, 1 г.о., тълк.реш. № 28 от 11.04.1970 г. по гр. дело № 4/1970 г. на ВС, осг.

³⁰³ Цончев, Кр., цит.съч., с.)2. Тасев, Хр, цит.съч., с. 15.

³⁰⁴ Дори подобренията да са били направени с дарствена цел: предмет на договора за дарение не може да бъде подпомагането или поставянето в услуга на някого.

Приложното поле на хипотезата на чл. 12 ал. 2 от ЗН обаче е по-широко. То включва не само случаите, в които имуществото на наследодателя се е увеличило, но и тези, в които, в резултат от действията на наследника, то е предпазено от намаляване. Така, като принос по чл. 12 ал. 2 от ЗН може да бъде окачествен и разходът на наследника, с който неговото имущество е намаляло, за погасяване на ipotечно задължение на наследодателя. При подобренията типична черта и определящ белег е увеличаването на актива на имуществото на собственика. В посочения пример обаче се касае до предотвратяване увеличаването на пасива на имуществото на наследодателя. Тъй като намаляването на пасива на имуществото не е равнозначно на увеличаване на актива му, в този случай не ще е налице подобрение, но въпреки това за наследника ще възникне правото по чл. 12 ал. 2 от ЗН.³⁰⁵ Предметният обхват на хипотезата на чл. 12 ал. 2 от ЗН е първата отлика от общия състав на възникване на право за извършени подобрения в чужд имот. Правото по чл. 12 ал. 2 от ЗН включва и необходимите за запазването на вещта разноски³⁰⁶, които не могат да бъдат търсени като подобрения по общия ред на чл. 72, респ. чл. 74 ЗС.

Но разлика във възникването на вземането по чл. 12 ал. 2 от ЗН в сравнение с общия състав на подобренията съществува и когато приносът на наследника се състои само в извършени полезни разноски, довели до увеличаване стойността на наследствения имот на наследодателя. Разпоредбата на чл. 12 ал. 2 от ЗН е специална спрямо тези на чл. 72 и чл. 74 от ЗС. Специалният характер на нормата е налице и по отношение на тези по чл. 59, чл. 61 от ЗЗД и чл. 30 ал. 3 от ЗС, а това изключва прилагането на последните. Според някои автори³⁰⁷, отликата между посочените състави следва да се търси единствено в момента на извършването на полезните разноски. Съобразно с критерия „време на извършване“ на подобренията, тези, които са направени приживе на наследодателя, следва да бъдат квалифицирани правно като такива по чл. 12 ал. 2 от ЗН, докато тези, направени след смъртта на наследодателя, имат за своя правна последица възникване на право на обезщетение, които следва да се търси по реда на чл. 30 ал. 3 или чл. 74 ал. 1 от ЗС, в зависимост от това, дали сънаследникът е обърнал държането на идеалните части на останалите сънаследници в свое собствено владение и дали е манифестирал надлежно тази промяна в намерението. Въз основа на този разграничителен критерий следва да се направи извода, че подобренията, направени приживе на наследодателя, не могат да бъдат търсени от наследника по реда на чл. 30 ал. 3 от ЗС или по чл. 72 от ЗС, а само по чл. 12 ал. 2 от ЗС. В подкрепа на така застъпеното становище следва да бъде добавен още един аргумент: вземането на сънаследника, извършил подобрения в имота на наследодателя, за които не е бил възнаграден, е такова спрямо самият наследодател, възникнало е срещу него и то на лично основание. Съсобствениците отговарят за подобренията в съсобствения имот по чл. 30 ал. 3 от ЗС когато са имали това си правно качество по време на извършване на подобренията, от тях те се обогатяват лично и пряко, поради което реципрочно на това обогатяване, те се явяват длъжници за припадащата се част от разходите, които са направени така, че да ги ползват, увеличавайки съразмерно идеалните им части от съсобствената вещ. Аналогично, собственикът се обогатява от подобренията, направени от владелеца в собствения му имот, поради което е лично задължен да възмезди подобрителя по правилата на чл. 72-74 ЗС според добросъвестността на последния и знанието на собственика за извършването им. Сънаследниците се явяват обогатили се не поради това, че сънаследникът им е направил подобрения в техен имот (имотът по време на извършване на подобренията е бил на наследодателя им), а защото са наследили задължението на наследодателя си, като част от пасива на

³⁰⁵ Така изрично Цончев, Кр., цит.съч., с. 16 и 18.

³⁰⁶ Пак там, с. 17.

³⁰⁷ Тасев, Хр., цит.съч., с. 47, Велинов, Ив., Правна мисъл, 1966, кн.4, с. 79, Цончев, Кр., цит.съч., с. 16 и 18.

наследственото имущество, така, както са наследили и увеличението на стойността му (арг. от чл. 30 изр. 2 от ЗН, постановяващ изваждане от наследствената маса на задълженията, вкл. тези за удовлетворяване на вземанията по чл. 12 ал. 2 ЗН).

Според други автори, отликата в съставите следва да се търси не само във времето на извършването на подобренията, но и във времето на тях³⁰⁸. Така за вземания, които потърсени приживе на наследодателя, биха имали правното си основание в чл. 59 от ЗЗД като такива за неоснователно обогатяване (ако наследникът е имал качество на държател) или по чл. 61 от ЗЗД (когато наследникът е извършил разносните като доброволен управител на чужда работа), след откриване на наследството дават основание на наследника, който е извършил подобренията, да ги претендира като принос по чл. 12 ал. 2 от ЗН и да получи било увеличената стойност, било самият имот в натура - права, с които обикновеният подобрител по посочените законови текстове няма.

Между така застъпените становища няма противоречие. Те не съдържат противоположни рационални съждения, не почиват на противоречащи си законови разпоредби, нито водят до противоположни правни изводи. Те се допълват, очертавайки двукратна разлика в състава на подобренията по чл. 12 ал. 2 от ЗН спрямо общата хипотеза на извършени подобрения в чужд имот. От една страна, времето на извършване на подобренията, а от друга - времето на ликвидиране на отношенията с лицата, ползващи се от тях. Към тях обаче следва да се прибави и едно специално изискване към правното качество на носителя на правото, което не съществува в останалите случаи на извършени подобрения: подобрителят на чужд имот може да претендира възмездяване на приноса си след смъртта на собственика само ако има качество на негов наследник. В противен случай неговите права биха се уредили по някои от останалите способи на чл. 72-74 ЗС, чл. 59 или чл. 60-62 ЗЗД.

Правото на наследника по чл. 12 ал. 2 от ЗН е предвидено като способ за погасяване на задължението, възникнало от направени подобрения в имота на наследодателя. Това следва пряко от разпоредбата на закона, предвиждаща, че това право възниква само ако наследникът „не е бил възнаграден по друг начин“. Възнаграждаването, визирано в цитираната разпоредба, е основаният способ за погасяване на правото на подобрителят-сънаследник на наследствения имот. Правилото, следователно, е погасяване на задълженията за извършени подобрения. приживе на наследодателя с дарствен акт или с негов едностранен безвъзмезден акт във вид на сделка *mortis causa* (каквато се явява заветът). Само ако такова възнаграждаване не е било извършено или ако то е било недостатъчно, за наследника ще възникне правото да търси изравняване на засегнатата си имуществено-правна сфера от подобренията, увеличи стойността на наследството на починалия, по реда, посочен в чл. 12 ал. 2 от ЗН.

Но въз основа на посочените разлики между подобренията, извършени от владеец, държател или доброволен управител на чужда работа, от една страна, и тези от сънаследника приживе на наследодателя, от друга, не може да се приеме, че в хипотезата на чл. 12 ал. 2 от ЗН е предвидено друго, различно право на вземане като последица от извършени подобрения в чужд имот. Неправилно също така би било да се поддържа, че цитираният законов текст предвижда една привилегия към иначе същото право, неразличаващо се от останалите права на вземане на подобрител в чужд имот. Действително, сънаследникът, направил подобрения в имота на наследодателя и увеличил наследството по този начин, има право да иска подобренията му да се възмездят въз основа на **увеличената стойност** на имота, като по този начин се явява освободен да доказва всеки разход. Същевременно, предвиденият начин за ликвидиране на отношенията по повод на подобренията му гарантира поначало по-висок размер на обезщетението, в сравнение с реално извършените от него

³⁰⁸ Цончев, Кр., пак там, с. 19-20.

разноски. В сравнение, с такова право не разполага нито държателят, нито доброволният управител на чужда работа, нито недобросъвестният владеец. На последно място, подобрителят, който се явява носител на правата по чл. 12 ал. 2 от ЗН, за разлика от останалите изброени по-горе подобрители може да иска увеличението от подобренията да се пресметне в имот, т. е. за удовлетворяване на своето поначало парично вземане да получи недвижимост. Всички тези възможности той получава след несбъждане на законовото условие - да бъде възнаграден, в посочения от закона срок - до настъпване смъртта на наследодателя. Тези два модалитета имат решаващо значение за ликвидацията на отношенията по повод на направените подобрения. Но ако не получили еквивалент на направените разходи приживе на наследодателя, с откриване на наследството правото на наследника да получи обезщетение за направеното от него не се трансформира, то не се видоизменя от право на вземане в друг вид субективно право. Пропускът да бъде възнаграден приживе само рефлектира върху начина на определяне на неговия размер (на вземането). По този начин, ако до откриване на наследството наследникът-подобрител би могъл да търси само направените разходи, след откриване на наследството той ще има право на увеличената стойност на имота. Фактическият състав, от който се поражда правото на подобрения, е един и същ³⁰⁹. Разликата е само в начина, по който могат да се уредят отношенията по повод на направените подобрения.

Не съставлява аргумент в подкрепа на обратното становище обстоятелството, че за вземането си наследникът може да претендира да получи имот, а не пари. Тази особеност следва да се свърже единствено с начина на ликвидирани на отношенията между сънаследниците по повод на цялото наследство и следва да бъде разглеждана именно в тази светлина, а не да бъде ограничавана само до разноските, дали наличен резултат в наследствената маса. Съгласно чл. 69 ал. 1 от ЗН, всеки сънаследник по възможност следва да получи реален дял от наследството. Приносът на сънаследника привнася увеличение на актива от имуществото, но същевременно поражда задължение за възнаграждение, което се отнася в неговия пасив. При това положение, нормално, според законодателя, би било, този наследник и кредитор, да получи в своя реален дял не такъв имот, който е съответен на припадащата му се част от наследството, а такъв, чиято стойност ще включи и стойността на приноса. Ако наследството включва достатъчно на брой имоти³¹⁰, този сънаследник ще получи в своя дял освен имот, следващ му се по силата на наследяването, още и имот, в който да се пресметне неговия принос за увеличаване на наследството. Ако имотите са недостатъчно, той ще получи само един имот или дори нито един (ако имотът е само един и се изнесе на публична продажба). От друга страна, ако сънаследникът е пропуснал да предяви правото си до приключване на първото заседание във втората фаза на делбата, той ще може в последващ процес да претендира само за парично изравняване, на каквото изравняване би имал право и при съдебен спор приживе с наследодателя.³¹¹ Промяната в начина на определяне размера на вземането на този подобрител след откриване на наследството обаче не представлява привилегия.³¹² В хипотезата на чл. 12 ал. 2 от ЗН изобщо не става въпрос за предпочитание на вземането при удовлетворяване на няколко кредитори в принудителното изпълнение.³¹³ Този подобрител действително получава нещо повече в срав-

³⁰⁹ Така и Цончев, Кр. Цит. съч., с. 43.

³¹⁰ Неравенството във вида и стойността може да се преодолее посредством уравниване на дяловете.

³¹¹ Съобразно с дадените ръководни указания с ППВС № 4/1964 г. и ППВС № 7/1973 г., претенцията за приноса се релювира във втората фаза по извършване на делбата. Наследодателят може да възнагради наследникът с имот само доброволно, той не може да бъде заставен да му прехвърли вещь в обезщетение за подобренията.

³¹² Обратно Цончев, Кр. Цит. съч., с. 42.

³¹³ Относно понятието за привилегия вж. Венедиков, П., Ипотеки. Залог. Привилегии, С., 1994, с. 253 и сл.

нение с правното си положение отпреди смъртта на наследодателя, докогато той би могъл да иска да бъде удовлетворен или по реда на чл. 30, ал. 3 от ЗС, ако имотът е бил съсобствен, или по чл. 72 - 74 от ЗС, ако го е владял, или по чл. 59 или чл. 61-62 от ЗЗД. Новото, различното в хипотезата на чл. 12 ал. 2 от ЗН е качеството на наследник, което осъществилитя приноса придобива наред с това на подобрител. Явявайки се носител на тези правни качества, той получава възможността да иска изравняване по начин и в размер, които са били за него недостъпни само в качеството му на подобрител. Тази специална защита на правата законодателят е предвидил като една своеобразна компенсация за несъвместителството на други две качества - на кредитор и длъжник, които той получава с откриване на наследството, защото от този момент подобрителят става собственик на част от имуществото, за чието нарастване е допринесъл, но и наследява част от задължението на наследодателя си, в резултат, на което сливане на качества част от вземането му се погасява.³¹⁴

Вземането на подобрителя за приноса по чл. 12, ал. 2 от ЗН също се намира в състояние на *pendente conditionis*, тъй като наличието на увеличение на наследството се преценява към момента на смъртта на наследодателя, т. е. ако към този момент наследникът е изразходвал средства, но наследството не се е увеличило, право за пресмятане на принос няма да възникне, защото самият принос не е налице. До този момент наследникът може да получи и възнаграждение, което погасява правото му да претендира подобренията. В тази връзка обаче следва да се има предвид, че не всяко възнаграждаване има погасителен ефект. Само в случай че наследодателят и наследникът-подобрител се договорят, че ликвидират отношенията си приживе по повод на приноса, даденото по него ще има изцяло погасителен ефект спрямо правото на обезщетение за подобренията. Наследодателят може да възнагради наследника с имот или с пари, но той не може едностранно да определи точният размер на възнаграждението. Ето защо, възможно е както даденото да надхвърля дължимото, така и да не го превишава. В първия случай останалите наследници могат по пътя на намаляването на завещателни разпореджания и дарения, предвиден в чл. 30 от ЗН, да искат намаляването им, за да върнат в наследствената маса това, което наследникът - подобрител е получил в повече спрямо действителните си права. Във вторият случай правото на наследника да претендира приноса по чл. 12 ал. 2 от ЗН ще може да се претендира за разликата до увеличението на наследството³¹⁵. Както увеличението, така и възнаграждението, следва да бъдат определени към един и същ момент - деня на откриване на наследството. От този момент възниква правото по чл. 12 ал. 2 от ЗН. От този момент подобренията преминават във владение на наследниците (дори фактическата власт върху тях да се упражнява само от наследника-подобрител). От същия момент започва да тече и погасителната давност.

³¹⁴ Според Цончев, Кр. Пак там, с.44, именно тези рационални съображения са подтикнали законодателя да предвиди и натуралната ликвидация чрез възможността за присъждане на имот, а не само пари, наред с етичните мотиви, черпени от близките отношения на извършилия приноса и наследодателя му.

³¹⁵ Ако обаче наследникът е ползвал подобренията и е извлечал ползите от тях преди смъртта на наследодателя, дори това да е станало без противопоставянето му, възнаграждение по смисъла на чл. 12 ал. 2 от ЗН не е налице. Това е така, защото законът има предвид и изисква отделен самостоятелен волеви акт на наследодателя, а не просто компенсиране на задължението с ползите от вещта. Така и Цончев, Кр. Пак там, с. 56-57.